

Mėgavimasis ir Kitas Jacques'o Lacano psichoanalitinėje teorijoje

Kasparas Pocius

Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos katedra
Department of Philosophy at Vytautas Magnus University
Godfish2000@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjama prancūzų psichoanalizės teoretiko Jacques'o Lacano mėgavimosi samprata. Bandant parodyti, kaip mėgavimasis susijęs su kitu, ieškoma galimybės kurti socialinius santykius, kuriuose kitas žmogus ar žmonių grupė taptų ne individualaus ar kolektyvinio mėgavimosi kliūtimi, bet jo pagrindu. Keliami hipotezė, kad mėgavimuisi palankų santykį su kitu subjektas gali atrasti ne konkuruoti verčiančioje išvaizdavimo plotmėje ar pritapti prie galios leidžiančioje simbolinėje plotmėje, bet kasdienius santykius aprėpiančioje tikrovės plotmėje.

Pagrindiniai žodžiai: Jacques'as Lacanas, mėgavimasis, kitas, tikrovė.

Enjoyment and the Other in the Psychoanalytical Theory of Jacques Lacan

Abstract. This article analyses the concept of enjoyment, proposed by Jacques Lacan, the French theoretician of psychoanalysis. The aim is to show the relation between the enjoyment and the other and to find a possibility to create different social relations in which the other (an individual or a group) is not an obstacle for individual or collective enjoyment but its foundation. In this article I develop the Lacanian argument of enjoyment how a plane of the Real, the possibility to meet the other as a person in everyday situations, allows an individual to maintain solidarity with that other person which before was his imaginary competitor.

Keywords: Jacques Lacan, enjoyment, the other, the Real.

Galima teigti, kad šiandienos politinių procesų akivaizdoje mėgavimasis tampa svarbiu, nors dažnai nepastebimu tarpasmeninės komunikacijos veiksniu ir konfliktų bei įtampų šaltiniu, todėl diskutuoja apie tokių iš pirmo žvilgsnio nesusiejamų sąvokų kaip „mėgavimasis“ ir „kitas“ santykį tampa neišvengiama. Ypač tai pasakytina kalbant apie tokius pasaulinės politikos veiksmus kaip vis aktualesnė politinių ir ekonominių pabėgėlių problema.

Ypatingą reikšmę mėgavimosi (pranc. *jouissance*) samprata įgauna dėl to, kad pačią šiuolaikinę visuomenę psichoanalizės teoretikai sieja su imperatyvu mėgautis. Amerikiečių filosofas Toddas McGowan pabrėžia, kad anksčiau įvairiose visuomenėse gyvavusį draudimą

Received: 14/09/2021. Accepted: 12/11/2021.

Copyright © 2020 Kasparas Pocius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

mėgautis ir su tuo susijusių subjektų nepasitenkinimą keičia jam priešingas raginimas mėgautis. „Anksčiau visuomenė iš subjektų reikalavo atsisakyti privataus mėgavimosi ir prisiimti pareigą visuomenei, o šiandien esama vienintelės pareigos – mėgautis tiek, kiek įmanoma“ (McGowan 2004; 2). Žinoma, šio virsmo neįmanoma atsieti nuo neoliberalios visuomenės virsmo, kurį tokie teoretikai kaip filosofas Jeanas Baudrillard'as ar sociologas Zygmuntas Baumanas vadina vartotojų visuomenės atsiradimu, tačiau tiek pat jis yra susijęs su tuo, ką prancūzų sociologai Lucas Boltanski'is ir Eve Chiapello vadina „kapitalizmo pašaukimu suprekinti geismą – ypač geismą išsilaisvinti, – tokiu būdu jį rekuperuojant ir imant jam vadovauti“ (Boltanski, Chiapello 2007; 438).

Skirtingai nei visuomenėse, kurias, prisimindami Michelio Foucault koncepciją, vadintume disciplinos visuomenėmis, šiuolaikinėje visuomenėje nebereikalaujama individualaus mėgavimosi aukos visuotinės gerovės labui. Tokioje visuomenėje svarbesne užduotimi tampa pats mėgavimasis – ypač privatus mėgavimasis individualia sėkme. Individualūs, privatus pasiekimai ir nauda tokioje visuomenėje pranoksta komandinius pasiekimus – jie ne tik nebegresia visuomenės stabilumui, kaip ankstesnėje draudimu grįstoje visuomenėje, bet ir ją stabilizuoja. Colette'ė Soler nurodo kapitalistinio mėgavimosi priežastį:

[v]ienintelį saitą, kurį kuria kapitalistinis diskursas, sunku pavadinti socialiniu – tai saitas tarp <...> prekės ir daiktų, kurie gaminami dėl mėgavimosi. Maža to, gana simptomiška, kad angliškai vartoja pasakymą „turėti santykius“ [to have “an affair” – orig.] (žodis *affaire* prancūzų kalboje pirmiausia ir dažniausiai vartojamas kalbant apie verslą). Kapitalistiniame diskurse apie meilės reikalus nekalbama <...>. Skirtingai nei ankstesniuose diskursuose, tikrovėje patiriamas saito nebuvimas nebeuždangstomas ir paliekamas viso pasaulio akivaizdoje. (Soler 2016; 81)

Mėgavimasis: psichoanalitinė teorija

Tad kas yra mėgavimasis – *jouissance*? Psichoanalitikai jo ištakų siūlo ieškoti jau Sigmundo Freudo postuluotame subjekto skilime, kurio metu besiformuojanti sąmonė atsiskiria nuo pasąmonės, o tėvo ištartas „ne“ atskiria kūdikį nuo motinos, su kuria pastarąjį siejo nepertraukiamas bendrumas, Freudo vadintas autoerotizmu. Ryšio su motina ir „incestinio“ Vienio praradimas kastracijos metu pagimdo naują subjektą ir objektą. Motiniškojo Kito rūpestį ir jo(s) nuolatinį buvimą šalia išstumia „trečiojo asmens“ – tėvo – draudimas, į kurį būtina atsakyti kalbant – tai, kas liko iš pirminio mėgavimosi, perkeliama į kalbinius signifikantus. Taip besivystantis individas persikelia į simbolinę kalbos plotmę, kurioje savo ikisimbolinę būklę ima vertinti kaip mitinę prarasto betarpiškumo būklę.

Taigi sąmoningas simbolinės plotmės subjektas kuriasi santykiyje su trimis kitais: 1) simboliu Didžiuoju Kitu, kuris savo įstatymu reguliuoja mūsų elgesį socialinėje erdvėje ir padeda į ją integruotis, 2) įsivaizduojamu kitu, kurį tarsi veidrodžio atspindį matome žvelgdami į kitus ir lygindami save su jais, ir 3) Tikrovės kitu. Trumpai tariant, lakoniškasis subjektas, skirtingai nei kitų šiuolaikinės filosofijos ar psichologijos mokyklų postuluojamas subjektas, nėra autonomiškas, bet egzistuoja tik trijų plotmių – įsivaizduojamos, simbolinės ir Tikrovės – sampnyoje, kurią vėlyvuoju savo kūrybos laikotarpiu Lacanas žymėjo vadinamaisiais Boromėjų žiedais.

Sąmoningam ir kalbančiam žmogui tai, ką psichoanalitikas Néstoras A. Braunsteinas vadina „totaliu mėgavimusi“, nėra pasiekama (Braunstein 2020; 7). Mėgavimasis skyla į geismą, kuris simbolinės plotmės subjektą susieja su įstatymu, ir „objektą *a*“ – jo likutį, kuris parodo, ko šiam geismui trūksta. Geismo patenkinimą galima sieti su malonumo principo įgyvendinimu, o mėgavimasis patenka anapus malonumo principo ir tampa neatsiejamas nuo varos (angl. *drive*). Varos sąvoka sieja instinktyvų gamtinį troškimą ir kultūrinę negalymybę tą troškimą išpildyti. Tokią kultūrinę negalymybę kuria įstatymas, kuris, savo subjektą atskirdamas nuo ikisimbolinės būsenos, pagrindžia jo egzistenciją praradimu. Kartu, kaip teigia psichoanalitikai, ši negalymybė leidžia simbolinės plotmės subjektui išaukštinti prarastą objektą, kurį Lacanas, sekdamas Immanueliu Kantu, sukūrusiu Daikto savyje sampratą, pavadina Daiktu – nepasiekiamu pašoniniu objektu, nematoma, prarasta „objekto *a*“ dalimi.

Taigi mėgavimasis Lacano koncepcijoje išskyla kaip paradoksalus veiksnys: kaip tai, kas gyvuoja (simbolinio) subjekto viduje ir ten kuria pačią tolimiausią išorę, kaip prisiminimą apie Vienį, kurio, pasak Braunsteino, nepavyksta atsisakyti norint patekti į mainų ir tarpusavio sąveikų plotmę (Braunstein 2020; 23).

Daikto svarbą subjekto formavimuisi parodo tai, ką psichoanalitikai vadina vara. Jų teigimu, varą nelengva atskirti nuo instinkto: jos šaltinis ir jos jėgą stimuliuojantis spaudimas liudija biologinę žmogaus priklausomybę nuo biologinio instinkto. Kita vertus, likę du varos komponentai – tikslas ir objektas – pasireiškia visiškai skirtingai nei instinktai ir formuoja istorinę individo gyvenimo perspektyvą. Kaip sako Adrianas Johnstonas, kuris minėtus varos komponentus suskirstė į dvi ašis ir biologinę ašį pavadino pakartojimo ašimi, o istorinę – kitimo ašimi, varoms nebūdingi savisaugos tikslai, judėjimas link natūralaus tikslo ar su instinktais susijęs elgesys (Johnston 2005).

Labai svarbus varos sampratosis elementas yra pastanga „atkurti senesnę būvį“. Jos „konservatyvumas“, kaip sako Adrianas Johnstonas, liudija ne belaikį cikliškumą, bet regresyvią orientaciją: ji siekia grįžti į „ankstyviausią būvį“, tam tikrą tikslų tašką praeityje.

Dėl to varos dažnai žengia ne tik anapus froidiškojo malonumo principo, bet ir anapus to, ką būtų galima vadinti „biologiniu racionalumu“. Jo nuomone, varos dažnai elgiasi kaip parazitai, mintantys savo biologinio šeimininko vitališkumu ir bandantys patenkinti savo nepasotinamą mėgavimosi troškimą (Johnston 2005; 166). Dar vienas varos bruožas – jos nenuspėjamumas: varos, ypač tokiu atveju, kai jos yra represuotos, pasireiškia labiausiai nepageidaujamu metu.

Kaip rašo Braunsteinas (2020; 33), viena iš varos savybių yra jos santykis su nepasitenkinimu: viena vertus, geidžiamas objektas patenkina geismą, kita vertus – nepasitenkinimą, nes negali pasiekti savo galimybės mėgautis. Pasak jo, dėl to kalbos plotmėje susiformuoja vertinimai arba sprendiniai. „Ne tik moralinius motyvus, bet ir visą mąstymą reguliuojantis „sprendimas“ kyla iš lemtingos kito žmės būsimajame subjekte, iš pirminės Daikto reprezentacijos, pasmerkiančios subjektą gyventi nusivylime“ (ten pat; 34).

Taigi prarastasis objektas tampa simbolinio subjekto egzistencijos priežastimi, bet jis taip pat išlaiko žymę to, ko jau nebebus. Pasimėgavimą ir „iškrovą“ simbolinėje tvarkoje uždraudus

Įstatymui, subjektas „turės mąstyti apie skirtumą tarp visų daiktų ir Daikto, jį nustatyti ir įtvirtinti; Daiktas – absoliutus objektas, nesučiumpama psichikos dominantė“ (ten pat; 35).

Tai, pasak Lacano, nereiškia, kad kažkur įmanoma grįžti, kad praradimą galima kompensuoti. Toddas McGowanas rašo: „[d]ažnai nepastebime, kad nieko nepraradome, ir kad mūsų prarastas objektas paprasčiausiai šį „nieką“ įkūnija“ (McGowan 2013; 39). Su tokia praradimo būseną jis sieja nostalgijos jausmą, kuris yra ne tik būdingas šiuolaikiniams žmonėms, bet ir dažnai lemia įvairių politinių judėjimų formavimąsi.

Atgauti tai, kas prarasta?

Mes tikimės atgauti objektą ir atkurti tobulą mėgavimąsi, kurį tikime kadaise, prieš to objekto praradimą, išgyvenę. Tokio mėgavimosi, kaip teigia psichoanalitikai, niekada nebuvo, ir, nors tariama sėkmė „atgaunant“ tokį objektą – kokios nors politinės vizijos aktualizavimas ar kokia nors reforma – įvairioms politinėms jėgoms gali suteikti šiokių tokių malonumą, tikrovėje ji visada atneša nusivylimą (vizija subliūkšta, pasėja nerimą ir pyktį visuomenėje ir t. t.). Galime kalbėti apie XXI amžiuje liberaliajai demokratijai vis dažniau iššūkius metančias populistines dešiniausias jėgas. Jos meta masalą simbolinės tvarkos subjektui rodydamos jam kelią atgal į nepasiekiamą Edeną, į idealizuota praeitimi ir kritika dabarčiai grįstus tradicijos, šeimos, tėvynės meilės diskursus. Toddas McGowanas sako, kad tokiuose – dešiniuosiuose konservatyviuose arba net fašistiniuose – diskursuose dominuoja nostalgija laikams, kai subjektai neva mėgavosi tiesioginiu santykiu su savo privilegijuojamu objektu ir pasiekdavo tobulą pasitenkinimą – mitinės pilnatvės laikams (McGowan 2013; 42). Skirtingai nuo tų laikų, kai esą gyvavo stipri tradicinė šeima, tradicinė dora, meilė Dievui ir tėvynei, klestėjo valstybė ir bažnyčia, dabartis laikoma nuopoliu, dėl kurio kaltinamos moralinės ydos ar atskiros tariamai jas provokuojančios ir platinančios mažumų grupės – kairieji, liberalūs žmogaus teisių gynėjai ir LGBT aktyvistai.

Kita vertus, sako McGowanas, tokios nuostatos kovoti už tai, kas prarasta, ir iliuziškai tikėtis, kad atitaisyta skriauda leis iš naujo mėgautis gyvenimu, būdingos ir įvairiems emancipacijos judėjimams – ypač gamtosaugos aktyvistams, tikintiems, kad galima sustabdyti technologinę pažangą, taip panaikinant atskirtį tarp gamtos ar žmogaus, ar anarchistams, raktą į tobulą bendruomenę ieškantiems antropologų tyrinėjamose gentyse. Kitaip tariant, tokia nuostata būdinga asmenims ir grupėms, linkusioms dabarties negandas ir kančias sieti su praeityje įvykusių praradimu ar stoka ir tikėtis, kad jei dabartinės kliūtys būtų pašalintos, viskas būtų tobula. McGowanas sako, kad tokia nostalgija yra iš esmės konservatyvi: ji padeda nepastebėti pleišto socialinėje struktūroje.

Taip postuluojuojama galimybė matyti santvarką, kuri veikia be trūkumų ir nepalieka vietos pačiam subjektyvumui. Subjekto laisvė priklauso nuo socialinės santvarkos netobulumo, jos negebėjimo pasiekti išbaigtumo ar harmonijos. Jei politinėje filosofijoje atsisakoma pastebėti tokį nesklaidumą, joje atsisakoma pastebėti ir vietą, kurioje įmanoma laisvė. (McGowan 2013; 43)

Tai – labai įdomi ir svarbi išvalga, plačiai aptariama Lacano tyrimų kontekste. Ji susijusi su Lacano teiginiu, kad Didžiojo Kito nėra: nėra adresato, į kurį būtų galima kreiptis subjektui,

norinčiam suvokti neaiškia savosios egzistencijos prasmę (Žižek 1989; 79). Tokį prasmės stygių Lacanas sieja su simptomu – įtrūkio simbolinėje tvarkoje vieta. Psichoanalizėje kadaise buvo siekiama tą įtrūkį atkurti, bet pastebėta, kad netgi pasibaigus ligos interpretacijai simptomas nepradingsta – juo mėgaujamosi. Kaip sako Slavojus Žižekas, „subjektas nebūna pasiruošęs atsisakyti savo simptomo; štai kodėl „savo simptomą jis myli labiau nei save patį“ (Žižek 1989; 80).

Taigi, subjektui paliekama galimybė simbolinę plotmę matyti dvejopai. Viena vertus, ją galima vertinti kaip totalios kontrolės ir pajungimo mechanizmą – tokia ji išskyla įvairiose sąmokslų teorijose ir tam tikrų grupių socialinėje vaizduotėje. Kita vertus, Lacanas kalba apie galimybę matyti didįjį Kitą kaip nesamą, nefunkcionuojantį, skylėtą mechanizmą, kuris savo galutinį pavidalą ir milžiniškas proporcijas įgyja dėl minėtos socialinės vaizduotės veiklumo ir baimės. Atsisakydamas paranojiškai suvokti galios aparatų visagalybę arba netgi atsisakydamas ją pripažinti, subjektas išlaiko sau laisvę daryti sprendimus ir priešintis.

Kita vertus, kaip sako McGowanas, būtent galios nevientisumas padeda kurtis nuo jos priklausomam subjektui. Kuo labiau pasklidusi šiuolaikinė galia, kuo daugiau įvairių pavidalų ji įgyja, kuo sudėtingiau subjektui suvokti, ko iš jo nori simbolinis didysis Kitas, tuo sėkmingiau subjektas priverčiamas paklusti. Skirtingi informacijos šaltiniai subjektui perduoda skirtingus reikalavimus, todėl jis, norėdamas atsakyti į klausimą, ko iš jo nori didysis Kitas, bando susieti tai, kas nesusiejama, ir vaizduotėje susikurti didįjį Kitą.

Paranojinės vaizduotės ar fantazijos apraiškos negali neveikti ir individų bei grupių sąveikų socialinėje erdvėje, kurioje susiduriama su kitu asmeniu. Paranojine vaizduote pasižymintis subjektas, kaip sako McGowanas, pritaiko vieną iš dviejų galimų požiūrių į kitą: arba mano, kad įsivaizduojamas kitas gyvena ar netgi „klesti“ jo sąskaita, arba bijo, kad kitas rengiasi taip daryti. Tai primena ankstyvajame Lacano kūrybos etape aptartą vaiko vystymosi veidrodžio stadijos ir destruktivumo ryšį: jei atvaizdas veidrodyje gali parodyti idealų tavo paties kūno atspindį, nuo kurio dramatiškai skiriasi pats tavo kūnas, kurio nerangumą ir netobulumus jautriai išgyveni, tai panašiai kito žmogaus sėkmė su juo besitapatinančiam subjektui gali atrodyti susijusi su jo paties nesėkme.

Kokį šios situacijos sprendimą gali pasiūlyti psichoanalizė? Pasak Toddo McGowano, atsakymą slepia subjekto gebėjimas keisti požiūrio į savo negalią perspektyvą. „Kliūtis mūsų mėgavimuisi kartu yra mūsų mėgavimosi šaltinis, o ne tai, ką mes turime pašalinti, kad atrastume galutinį pasitenkinimą“ (McGowan 2013; 53). Čia McGowanas pasitelkia Lacano išplėtotą simptomo sampratą. Simptomas yra tai, kas, pasak subjekto, neleidžia jam mėgautis ir tapti laisvam, ir psichoanalitikas privalo padėti pacientui tą simptomą pašalinti. Tačiau McGowanui atrodo, kad subjektas nepastebi pasitenkinimo, slypinčio pačiame simptome ir tame, kad jo pašalinti nepavyksta. „Užuot simptomą laikęs barjeru, neleidžiančiu džiaugtis gyvenimu, subjektas privalo pradėti suvokti tokius trukdžius kaip savo pasitenkinimo šaltinį“ (ten pat; 56).

Simptomas kyla tada, kai subjektui nepavyksta realizuoti savo geismo. Vadinasi, jis neat-siejamas nuo varos. Psichoanalitikai tvirtina, kad simptomas tampa pagrindu formuotis kiekvienam subjektui – be simptomo, kaip ir be mėgavimosi, neišivaizduojamas paties subjekto formavimasis. Pasak McGowano,

[P]arodydama subjektui, kad simptomo kliūtis yra ne barjeras, trukdantis mėgautis, o mėgavimosi šaltinis, ir kad normalaus, besimptomio kelio į mėgavimąsi nėra, psichoanalizė išlaisvina subjektą, kad jis rastų pasitenkinimą tarp simptominių trukdžių, o ne toliau vertintų tokių trukdžių kaip kliūtį siekiant subjekto nuolat pasigendamo galutinio pasitenkinimo. (ten pat; 57)

Galimybę teigti, kad išmokti mėgautis simptomu yra svarbiau, nei svajoti apie jo įveikimą ir būsimą pasitenkinimą, sufleruoja mėgavimosi ir praradimo sąsaja. Psichoanalitikai sako, kad mes mėgaujamės ne pasitenkinimo siekimo procesu, o pačia privilegijuojamo objekto stoka, praradimu, simptomu. Pats privilegijuojamas objektas įgyja savo pavidalą, tampa svarbus tik praradimo akimirka. Kaip sako Toddas McGowanas, prarandamas objektas pakyla aukščiau viso pasaulio ir įgyja tokios galios, kad sugeba mus patenkinti (ten pat; 70).

Ir visgi galima numatyti tokio McGowano siūlomo pasirinkimo pranašumus ir trūkumus. Bandydami mėgautis simptomu mes galime įsisąmoninti, kad mums gyventi neleidžianti kliūtis yra tai, be ko mes išvis negalėtume egzistuoti. Tokia socialine „kliūtimi“ dažnai tampa nelegalūs migrantai, dirbantys tokius darbus, kurių nesutiktų dirbti autochtonai. Solidarumas su tokiais migrantais ir su nelegaliai sieną kertančiais pabėgėliais kuria ne tik psichinės sveikatos, bet ir visuomenės emancipaciją. Bet visgi mes negalime įsimylėti, fetišizuoti esamo simptomo – turime nustoti skirstyti žmones į čiabuvius ir pabėgėlius. Jei norime, kad simptomas pranyktų, privalome kurti egalitarinę visuomenę, kurioje skirtumai nelemtų hierarchinių atskirčių.

Šiuo atžvilgiu įdomi geismo ir mėgavimosi dialektika, kuri mus perkelia iš įsivaizduojamos į simbolinę plotmę: jei mėgavimasis neišvengiamai susijęs su praradimu, tai jis taip pat susijęs su kažko geidžiamo atsisakymu. Pats Lacanas savo XVII seminare toki praradimą sieja su Marxo politine ekonomija, lygindamas savo paties konceptualizuotą mėgavimosi perteklių su pridėtinu darbu, kuriančiu pridėtinę vertę. Mėgavimosi pertekliaus sampratą jis kuria remdamasis Freudo civilizacijos kritika¹, bet taip pat kritikuodamas Freudo kuriamą utilitarinės visuomenės modelį, pagal kurį, norėdami tapti visaverčiais bendrijos nariais, mes privalome atsisakyti to, kas mums artimiausia, ir būtinai patirti praradimą, kurį, kalbėdamas apie draudimo visuomenę, mini McGowanas. Nors šiame straipsnyje į mėgavimosi sąsajas su kapitalizmu nesigilinsime, būtina pabrėžti šį ryšį, leidžiantį suvokti šiuolaikinės visuomenės pajungtumą ne tik sąmoningam darbo procesui, bet ir su juo, galima teigti, neatskiriama susijusiems mėgavimosi aukojantis prarandant išgyvenimams.

Kaip sako Lacanas, paaukojus truputėlį instinktyvaus pasitenkinimo, tas pasitenkinimas nebūtinai išnyksta. Priešingai, paaukotas mėgavimasis kaupiasi *superego* ir gali sugrįžti kaip blogis. Taigi, nors simbolinė erdvė mėgavimąsi atmeta kaip nenaudingą, jo nusikratyti niekada nepavyksta iki galo. Mėgavimosi perteklius ir yra tas mėgavimosi likutis, kuris lieka kastracijos metu pašalinus jį iš organizmo. Kaip sako Dylanas Evansas, tas likutis įsismelkia į kūną ir kuria jame erotogenines zonas, arba tampa isterinių simptomų branduoliu (Evans 1999; 13).

¹ „Apskritai kalbant, mūsų civilizacijos pagrindas yra nuslopinti instinktai. Kiekvienas žmogus jos naudai atsisako dalies to, ką turi savyje. Truputėlis instinktyvaus pasitenkinimo, kurio atsisakė kiekvienas žmogus, buvo paaukotas Dievybei“ (Freud 1959; 188–189).

Iki šiol stebėjome įsivaizdavimo plotmėje kuriamas santykio su kitu, artimu, kaimynu ar konkurentu praktikas, o dabar turime pažvelgti, kaip santykis su kitu veikia simbolinėje Įstatymo plotmėje.

Nuo „artimo meilės“ iki fašistinio obsceniškumo

Psichoanalizės etikoje meilės kitam motyvas užima esminę vietą. Pats Freudas atmetė artimo meilės motyvą – o ypač krikščionišką reikalavimą mylėti savo priešą. Tai, ką moderniosios etikos pagrindėjas Immanuelis Kantas pavadino kategoriniu imperatyvu, Freudas laiko tiesiog *superego* reikalavimu. Lacanas persvarsto šį reikalavimą ir susieja artimo meilę su įsivaizdavimo plotme. Pasiremdamas istorija apie šv. Martyną, atidavusį savo apsiaustą šaltį kenčiančiam vargšui, jis sako, kad toks dalijimasis nėra didelis sunkumas; tai – altruistinis aktas, kai dalijamasi tam, kad kitas asmuo atitektų tavo atvaizdą. Lacanas pasiūlo kitokią situaciją, kurioje nuogas žmogus šv. Martyno imtų maldauti „arba jį išprievartauti, arba nužudyti“. Freudas pabrėžia, kad toks nepažįstamas žmogus ne tik nevertas mūsų meilės ar atjautos, bet kad jis dėl savo priešiško ir agresyvaus labiau nusipelno mūsų priešiško ar neapykantos. Taigi Freudas atmeta meilės artimui įstatymą ir prilygina jį meilės priešams įstatymui (Zupančič 1998; 42).

Aptardama tokį meilės traktavimą, slovenų filosofė Alenka Zupančič pasuka diskusiją mums aktualių kampu – ji susieja šią problemą su šiuolaikine sekuliaria tolerancijos problema, su tokiais šiuolaikinės visuomenės imperatyvais kaip „gerbk kito skirtingumą“ arba „kitas turi teisę būti skirtingas“. Ji cituoja filosofą Alainą Badiou, kuris, kritikuodamas postmodernias etikos interpretacijas, sako, kad „kitas“ tampa vertas dėmesio tik tada, kai jis yra „toks pat, kaip mes“ (Zupančič 1998; 43). Zupančič daro išvadą, kad jei etikos sąvoka šiandien dar gali reikšti šį tą rimto, ji turi būti susijusi su „mano susidūrimo su kitu perspektyva“ ir su priešišku bei netolerancija, kurią toks susidūrimas gali išprovokuoti (ten pat). Lacano požiūriu, toks susidūrimas yra susidūrimas su mėgavimusi. Tačiau „svarbiausia štai kas: kad man mėgavimasis neatrodo „svetimas“, „nesavas“ dėl to, kad mėgaujasi kitas; svarbiausia tai, kad būtent dėl šito mėgavimosi aš suvokiu savo artimą kaip (radikaliai) kitą ir „svetimą“. Negana to,

man svetimas ne tiesiog artimo, kito mėgavimasis. Svarbiausia šioje problemoje yra tai, kad mano paties mėgavimasis man pasirodo keistas, nesavas, kitas ir priešiškas. Įstatymas „Mylėk savo artimą kaip save patį“ verčia mane mylėti „tą didžiausią artimą, gyvenantį manyje“ – mano mėgavimąsi. (Zupančič 1998; 44)

Čia galima pacituoti patį Lacaną:

Mano artimui būdingas tas blogis, apie kurį kalba Freudas, bet jis nėra kitoks nei blogis, nuo kurio aš grėžiuosi radęs jį savyje. Meilė jam, prilygstanti meilei sau, neišvengiamai reiškia, kad bus ir žiaurumo. „Iš jo ar mano pusės?“, – klausite jūs. Bet argi ką tik nepaaiškinau, kad niekas nenurodo jų skirtingumo? Jie pasirodys visai panašūs, jei tik peržengsime tas ribas, kurios mane įpareigoja stoti priešais savo artimą. (Lacan 1997; 198)

Ar negalima daryti išvados, kad esama skirtingų mėgavimosi modų, vienas iš kurių būtų susijęs su simboline, o kitas – su tikrovės plotme. Pirmiausia aptarkime simbolinį mėgavimąsi.

Simbolinėje plotmėje kilęs mėgavimasis neatskiriamas nuo to, ką Slavojus Žižekas vadina didžiuoju Kito, spaudimo, nuo Įstatymo. Siekdamas simbolinio Kito pripažinimo, subjektas savo geismą susieja su didžiojo Kito geismu ir trokšta, kad Kitas pripažintų jo geismą. Teiginį, kad subjekto geismas ir jo patenkinimas susiejamas su simboliu diskursu, galime susieti tiek su tuo, ką Žižekas vadina obsceniška *superego* plotme, tiek su šiuolaikinėmis mėgavimusi grindžiamo valdymo praktikomis. „*Pats mėgavimasis, kurį mes patiriame kaip „transgresiją“, pačia giliausia prasme yra tai, kas mums primetama, įsakoma, – mes niekada nesimėgaujame „spontaniškai“, bet visada vykdomė tam tikrą paliepiamą, –* sako Žižekas (kursyvas – orig.; Žižek 2002; 9).

Lacanas tokį įstatymo apibrėžtą mėgavimąsi sieja su Kanto etika, iš kurios pašalintos bet kokios juslinės „patologijos“. Pasak Lacano, tokia išgryninta moralinio įstatymo ir jo apibrėžiamos pareigos forma savaime tampa „nepatologiniu objektu“, geismą kurstančiu ir perteklinį mėgavimąsi generuojančiu „objektu *a*“. Kaip sako Slavojus Žižekas, keliaudami grynosios formos paviršiumi „*aptinkame pačią formą suteršiančią mėgavimosi dėmę*: pats atsisakymas „patologiškai“ mėgautis (bet kokio „patologinio“ turinio atmetimas) kuria tam tikrą perteklinio mėgavimosi galimybę“ (kursyvas – orig.; ten pat; 231).

Tampa aišku, kad toks „nepatologinis“ elgesys ne tik persmelkia atskirų individų ar jų grupių socialinę vaizduotę, bet ir pasirodo įvairiose valdžios ir galios praktikose. Kaip sako Žižekas, pats modernybės etiką suformavęs Kanto kategorinis imperatyvas, pasižymėdamas savo rigoristiniu formalizmu, kartu įgyja griežto, obsceniško „neutralumo“ atspalvį:

Subjekto psichinėje ekonomijoje kategorinis imperatyvas [tampa] veiksmu, bombarduojančiu jį paliepiamais, kurių įvykdyti neįmanoma; jis netoleruoja jokių pasiteisinimų („Tu gali, nes privalai!“) ir tyčiodamasis, išlaikydamas savo pikto linkintį neutralumą, vertina bejėgišką subjekto kovą įvykdyti „beprotiškus“ [imperatyvo – K. P.] reikalavimus, slapta mėgaudamasis jo [subjekto – K. P.] nesėkme. (ten pat; 232)

Svarbu yra tai, kad tokio imperatyvo reikalavimai, pasak Žižeko, kartais būna nukreipti prieš paties individo gerovę – arba greičiau lieka jai visiškai abejingi: žvelgiant iš „malonumo principo“ ir iš jo kylančio „realybės principo“ perspektyvos, toks imperatyvas yra „neekonomiškas, neatsakingas“, beausmis (ten pat; 232). Taip susiedamas Įstatymą ir mėgavimąsi Lacanas savo teorija leidžia paaiškinti ne tik paranojišką individų ir jų grupių elgesį viešojoje erdvėje. Galima kalbėti ir apie autoritarines valdžios strategijas kuriant įstatymo ir / ar tvarkos procedūras, atskleidžiančias neutraliai obscenišką tos tvarkos prigimtį.

Tokias strategijas pastebime ir tokiose privačiose praktikose kaip perteklinis vartojimas, ir tokiose valstybinėse praktikose kaip sienų nuo galimų migrantų srautų kūrimas. Tiek vartojimas, tiek sienų statymas, žvelgiant iš pasaulinės politikos perspektyvos, gali pasirodyti ir neatsakingi, ir beausmiai sprendimai, tačiau juos skatina tas pats nusilenkimas simbolinio Įstatymo *superego*.

Slavojui Žižekui toks beatodairiškas tvarkos diegimas, artimo traktavimas ir mėgavimasis gautais rezultatais taip pat leidžia vartotojišką šiuolaikybę sieti su sadizmo ar fašizmo obsceniškumu. Jis teigia: „Fašizmo ideologija yra pagrįsta grynai formaliu imperatyvu: paklusk – tu privalai!“ (Žižek 1989; 89). Aukos vertė, kaip sako Žižekas, yra jos beprasmybėje, iš tikrųjų aukojiesi (ir aukoji) dėl paties aukojimo(si). Būtent toks atsisakymas mėgautis kuria perteklinį

mėgavimąsi. Tokio perteklinio mėgavimosi svarbos dažnai nepastebi kairieji kritikai, laikydami fašizmo ir autoritarinės galios adoruotojų formalumą jų politikos silpnybe. Būtent dėl to, kad psichoanalizė sugeba išvelgti sadistinių mėgavimąsi asketiškoje fašistinėje tvarkoje, fašistai taip bijojo psichoanalizės, sako Žižekas (ten pat; 90).

Bet tai dar ne svarbiausia. *Superego*, Įstatymo ir mėgavimosi sampratų sugretinimas psichoanalizėje leidžia pažvelgti į tamsiąją kapitalistinės visuomenės pusę, kurioje draudimas kitam mėgautis tampa būtinu savo paties mėgavimosi ingredientu. Įsivaizdavimo plotmėje su baime žvelgiame į kitą ir bandome su juo konkuruoti, o simbolinė plotmė leidžia mėgautis mums palankaus įstatymo galia ir, formaliai prisidengiant tuo įstatymu, pasmerkti žmogų ar žmonių grupę pražūčiai.

Įvertinti simptomą, įsisąmoninti praradimą

Turėdami omenyje visą šių sąvokų ir idėjų spektrą galime ne tik ieškoti mėgavimosi priešasčių ir jį skatinančių veiksnių šiuolaikinėje visuomenėje, bet ir svarstyti šio reiškinio pranašumus ir žalą. Keista, kad labai dažnai, bandydami apmąstyti kito, skirtingumo ar tolerancijos temas, mes pamirštame, kad tai, kas mus verčia atstumti, nepriimti kito, yra mūsų pačių ego santykio su sąsąmoniniu subjektyvumu problema. Šią problemą galime suvokti ir socialiniame kontekste, kalbėdami apie kito priėmimą visuomenėje. Kalbėdami iš psichoanalitinės perspektyvos mėgavimąsi ir praradimą turime suvokti kaip problemą – tai padės mums persikelti iš simbolinės į tikrovės plotmę.

Tikrovę Lacanas konceptualizuoja kaip anapus simbolinės plotmės žiojinčią sąsąmoninę tuštumą, kuri liudija, kad didysis Kitas neturi konsistencijos. Nagrinėdamas Lacano Tikrovės sampratą, Žižekas išskiria dvi galimybes ją interpretuoti, kurios kuria įtampą ir šiandieniniame filosofijos kontekste:

Tikrovė yra inertiškos dabarties pilnatvė, pozityvumas; Tikrovėje stokos nėra – tai yra stoka, sukuria tik simbolizacija. <...> Bet tuo pačiu metu pati Tikrovė yra skylė, plyšys, atvertis simbolinės tvarkos centre – tai stoka, aplink kurią struktūruojama simbolinė tvarka. Tikrovė, būdama pradžios taškas, kaip pagrindas, yra pozityvi pilnatvė be jokios stokos; būdama produktas, simbolizacijos likutis, ji, priešingai, yra tuštuma, sukurta kiaurymė, apsupta simbolinės struktūros. (Žižek 1989; 170)

Politiniam kontekste psichoanalitinė tikrovė gali būti suvokiama kaip apnuoginta mūsų socialinė kasdienybė, joje vykstantis engimas, išnaudojimas bei mūsų kovos už socialinį teisingumą ir orumą. Būtinybė kurti socialinių kovų diskursus tokia pat akivaizdi kaip ir būtinybė demaskuoti didžiojo Kito kuriamus mitus. Galima teigti, kad mėgavimas yra problema tik tada, kai jis tampa priklausomas nuo simbolinio didžiojo Kito, kai jis yra skatinamas ir palaikomas *superego*. Taigi kaip mėgavimosi potencialą reikėtų įvardyti ne tik galimybę „įsimylėti“ savo simptomą, bet ir būtinybę įsisąmoninti praradimą.

Neoliberalus kapitalistinis politinis režimas yra susijęs ne tik su prievole mėgautis, bet ir su tikrovėje vykstančiais praradimais. Prievolei dirbti aukojame savo laiką, netenkame erdvių, prie

kurių buvome taip pripratę, kad laikėme jas savo gyvenimo dalimi. Mūsų santykiai su kitais žmonėmis, neišskiriant pačių artimiausių, patiria vis didesnę fragmentaciją. Veikiant geismo ir mėgavimosi jėgoms ardoma tiek mūsų pačių savivoka, tiek visuomeniniai ryšiai, kuriuos kompensuoja tik perteklinis mėgavimasis savo pačių ir kitų patiriamais sunkumais ir netgi legimituota ar nelegimituota prievarta kitų atžvilgiu. Kaip galime pasipriešinti tokiai entropijai?

Mano nuomone, pirmiausia turime įvertinti simptomą. Jei teigėme, kad simptomas trukdo mums kurti prasmingo gyvenimo praktikas, turime pažvelgti į jį kitaip ir suprasti, kodėl jis mums trukdo. Kitą turime vertinti iš kasdienės, buitinės perspektyvos – ne kaip priešą, bet kaip kaimyną ar giminaitį, kuris ateina prašyti pagalbos, bet ir pats atsineša ilgametės kovos su socialiniu neteisingumu patirties, kurią gali būti pamiršęs savo privilegijomis susirūpinęs autochtonas. Simptomas turi būti gydomas atgaivinant solidarumą, jungiantis į bendras kovas prieš išnaudojimą ir priespaudą. Taip pasikeis ir perspektyva, iš kurios stebime savo įsivaizduojamą kitą – vietoj konkurento pasirodys mylimo brolio ar sesers figūra. Vienintelė galimybė tokiam požiūriui keistis – tikrovės plotmėje kuriamos kasdienės egzistencijos strategijos – susidūrimas gatvėje, solidarumo mitingai, tarpusavio bendravimas.

Toks solidarumas leis įsisąmoninti ir bendro praradimo problemą, kuri politiniame lauke neatsiejama nuo globalios kapitalistinės sistemos vykdomos privatizacijos, išnaudojimo ir priespaudos. Solidarumas taip pat leis kurtis tokiems socialiniams judėjimams ir politinėms jėgoms, kurie sieks simptomines prieš kitą nukreiptos politikos pakeitimo bendromis emancipacijos strategijomis. Jei simbolinio Kito valdžios, prievartos ir kontrolės institucijos nėra apsaugotos nuo įtrūkių ir nuolat patiria egzistencinę krizę, tai kartu su tikrovėje sutinkamu kitu būtina kurti tikrovės etiką – įvertinti simptomą ir įsisąmoninti praradimą, taip atveriant kelius tikram mėgavimuisi.

Išvados

Straipsnyje aptariama psichoanalitiko Jacques'o Lacano mėgavimosi samprata, aprėpianti tris žmogaus sąmonės formacijas – įsivaizdavimo, simbolinę ir tikrovės plotmę – ir mėgavimosi santykis su kitu. Įsivaizdavimo plotmėje subjektas su kitu susiduria kaip su konkurentu, kuris naudojami tuo, ką praranda subjektas, ir tampa simptomo, neleidžiančio subjektui mėgautis savąja egzistencija, sukėlėju. Simbolinėje plotmėje, susaistęs savo mėgavimąsi su tuo, ko nori simbolinis Įstatymo Kitas, subjektas įgyja galimybę mėgautis savo pranašumu kito žmogaus atžvilgiu. Galiausiai tikrovės plotmė, galimybė susitikti kitą kasdienybėje subjektui leidžia solidarizuotis su tuo, kurį iki šiol jis laikė savo konkurentu, ir suvokti, kad praradimas, kurį jis jaučia, sieja jį su kitu, yra jiems bendras ir leidžia kurti bendras politines strategijas.

Padėka

Mokslinis tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.

Literatūra

- Boltanski, Luc; Chiapello, Eve. 2007. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Braunstein, Néstor A. 2020. *Jouissance: A Lacanian Concept*. Albany, NY: SUNY Press.
- Evans, Dylan. 1999. „From Kantian Ethics to Mystical Experience: An Exploration of Jouissance“ in Dany Nobus (ed.) *Key Concepts of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Other Press: 1–29.
- Freud, Sigmund. 1959 [1908]. „‘Civilized’ Sexual Morality and Modern Nervous Illness“ in Sigmund Freud. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (ed. by James Strachey). London: Hogarth Press: 181–204.
- Johnston, Adrian. 2005. *Time Driven: Metapsychology and the Splitting of the Drive*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Lacan, Jacques. 1997. *The Seminar of Jacques Lacan. Book VII. The Ethics of Psychoanalysis. 1959 – 1960*. New York, London: W. W. Norton and Company.
- McGowan, Todd. 2004. *The End of Satisfaction? Jacques Lacan and the Emerging Society of Enjoyment*. Albany: State University of New York Press.
- McGowan, Todd. 2013. *Enjoying What We Don't Have: The Political Project of Psychoanalysis*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- Soler, Collete. 2016. *Lacanian Affects: The Function of Affect in Lacan's Work*. London, New York: Routledge.
- Zupančič, Alenka. 1998. „The Subject of the Law“ in Slavoj Žižek (ed.) *Cogito and the Unconscious*. Durham, London: Duke University Press: 41–74.
- Žižek, Slavoj. 1989. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- Žižek, Slavoj. 2002. *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Practice*. London, New York: Verso.